

Тана батыр

Баяғыдан бүгіп жүрген сырым бар еді. Баяны жоқ тірлікте өткендер айтушы еді, налып. Кейде сөзін жұтып, қиналып қалып. «Құтсыздық қойшының таяғынан, келіннің аяғынан, қилы күн келіп қалар қай жағымнан?» – дейтұғын әйелдің ойы. Қас батырға қарыздарлығының белгісі. Қас қағымдай мезгіл болса да қанша жыл қалды артта. Тана батыр шығып тұр биікке. Әлденеге күбірлеп, ерлік жолы думанды, дүбірлі еді дей ме екен? Қарысқан жауын қағып түсуші еді. Қажымай-талмай жер кезді. Қала салды. Ойға алғанын орындады. Қабырғалы елдің даңқын шығарды. Күмәні көп жеңісті де игерді. Кісі танданарлық шаруалар тындырды, дұшпанының назарын сындырды. Шарлапты ат тұяғы жетер жер үстін. Кісіні жатырқамай жақсылығымен бөлісті. Тәлкегіне әзәзілдің ермеді, қалың жаудан тұла бойы қалтырап көрмеді. Хан атанды халқын жарылқап. Кінәсіздің бетіне жел боп тимеді. Жауын ғана саз балшықтай иледі. Елдің жолын бөгейтін сұмның жөнсіз тіліне ермеді. Хан сарайынан жағымпазға орын бермеді. Жүйрік қиял, тапқыр ақылмен құлаш сермеді. Тана батыр қырықтың қырқасына шығып өзінен кішірейіп толғанды ма? Бақыт құсы тұрақты боп иығына қонып па екен? Тана деген атаумен теңіз жағасынан қала салды. Сол бақыт па? Уақыттың құр алданышы емес пе? Әлсіздерді әлдінің басынуынан құтқарды. Кез-келгеннен қорқып, барын төгіп-шашылудан құтқарды. Әркімнің күс қолы асырайтынын ұқтырды. Күржиген дүлейлерді сап тыйды. Күрес-тартыс сәтімен өтті. Ол да қызметінің бақыты ма? Жоқ, күндіктік алданыш қана. Жан күйінішін ештеңе айырбастай алмайды. Оңаша күйзеліп тұр. Төменге түсті, зар-мұң баяу желмен естіледі. Әйел үні. Күдер үзердегі дыбыс. «Оу, қалың ноғай елінен таңдап алған жалғыз жарымның қайғысы ғой», – деп толғанды батыр.

– Отыз беске келгенде тас емшегімді жібітіп, тар құрсағымды кеңітіп, төсімді тартып, жөргөк иісі аңқып, жанымды нұрға бөлер бір сәбиге зар болдым. Жаратқан Ием мұнша неге бала бақытын көруге тар болды? – дейді. Көңіл-күйі жүдеу. Жүрегінде қаяу бар. – Тірлікте қиын болды бала жоғы, алдады өмірімді дүние боғы, қайғының бұлты қалың, құрған торы, – дей келіп, – таңдайым кеуіп барады, емін таппай жүректегі жараның, қанар емес сусыным. Перзент сүймей барамын. Өкшесі қанамаған бедеу сөзі миымды шағып тастады. Өкінішпен аяқты аттап басқаным... Көздің жасын бұлаймын, Жаратқанға шағынып, ағыл-тегіл жылаймын, сәби сүюді сағынып?! – деген балажан жүрек үні екен. Көген көзі мөлдіреп, өз жанын өзі жеп жүр екен. – Пенде деген өмірге аз-ақ күнгі мейман дейді, дүние-мүлікті, тәж-тақты да ұрпағы үшін жиған дейді. Тірлікте татар дәмің таусылып, ана жаққа

кеткенде, кім ие болар сән-салтанатты қалаңа, байлығы асқан кең далаңа? Хан ием, соны ойлап мүжілдім...

Тана үнсіз. Жарының өкініші қалыңдығына амал қайсы? Оған кімнің ақылы жетеді? Жаратқан Ием нендей сый әзірлейді? Қуаныш па, басым жерге жеткенше налу ма? Хан жанын жанып толғанды.

– Өміріңді ойлашы, алдыңда асқар таудай ағаң жоқ, соңыңнан ерген сүйенішің інің жоқ. Жалғыздық бір Аллаһқа жарасыпты деп түйілесің кейде. Замандастарым ұрпағымен жарасып, балапанын еріткен ана қаздай қайқаңдап, күнім, жұлдызым деп жайнаңдап еміренгенде, балалары ана, әке деп бұлбұлдай сайрағанда жүрегім қопарылып қолқамды суырып денемнен бөлінгендей күй кешем. Хан ием, алды-артыңды ойласам, байлықтан не пайда, тақтан не пайда, келешекте иесі оның болмаса деп бір перзентке өзім ғана борыштыдай, өзім ғана кінәлідей, өзім ғана айыптыдай сезінем. Сезінем де өмір сүруден безінем.

– Жөн. Мен де тілек тіледім. Бекер емес айтуың... Ұрпақсыз өтсем дүниеден не үшін пенде болып жаралдым? – деп Тана қалың жаудан қайтпаған жүрегінің әмірін күтті. Жарының жанынан аулақтап ер-тұрманы сайланып тұрған күрең арғымақтың жалын сипады. Күн кеңістігіне еңкейіп кішкенедең соң кеуім тартпақ. Алагеуімде ойына не келеді? «Өмір қашанғы мені еркелетіп арқамнан қағып, маңдайыма шаң тигізбей, ешкімнің алдында басымды игізбей мәпелей береді? Досым дегеннің қараңғы ой түпкірінде қу бас-ау, өле кетсең байлығың, тәж-тағың сұм-сұрқияға шашылады. Арың адал, батырлығың тірінде аңыз болғаны ұмытылып, есімің аяққа басылады. Жоқтаушысы жоқ, біржолата өледі дейтіндей жүрегімді қайғы түйнеді. Жартақан Ием жарылқап, пендесінің төрт құбыласын тең етіп бермей ме? Шыныменен соңымнан бір перзент ермей ме? Болаттай беріктігім қайда, одан не пайда? Мадақтың астарында мазақ жоқ па? Жалғыздықтан құтылудың лажы бар ма? Құпия қайғыны еске алсам бордай езілем, тірлікте ажар-көрікті кім десеңіз, ұрпағы барлар екен-ау. Тағдыр бір перзенттен неге қысты?» – деп Тана болмағанды болдырып, талайдың басына бақыт құсын қондырып, тірліктерін елден асырып, оңдырып, адалдығымен жөн біліп жүрсе-дағы жүрегіңдегі жараға ем табылар ма?

Жан жары тағы да еріне қарап жағына тілін безеді. Жүрегі лоблып тұрып:

– Бұл тірлікті байқасаң өлмейтұғын шайтан бар. Балаларын ерткен ақылсыз әйел де тойтаңдар. Ертеңіне сеніп сүйсінеді, ғасырларға кететін тереңге түскен тамырын мақтан етеді. Баласызды мазақтағандай майпаздап сөйлейді. Құлынымның тілі тәтті деп қояды. Бір боқмұрынын хан тағына айырбастамаймын дейтінін қайтерсің деп желпінеді. Жеті ғаламға патшалық еткен Ескендір де бір перзентке зар болып, ақырында Әзірейілге жан беріп

дүниеден кете барған деп кекиді. Сөз мәнісі – меңзеу. Сондай сынай көз тастаған әйелдерді көргенде ішкен асым бойыма батпайды, таң күлімдеп маған жылы шуақпен атпайды. Қараңғылық көкірегімді қаптайды. Меңгіріп кетем пана таппай, – деген жарына Тана қадала қарап:

– Бала керек... Ұрпақсыз кімбіз дегеніңді жүрегімде сақтаймын. Қалың ноғайдан таңдап алған сұлуым, жанымдағы жылуым, адамның қолында болса қайтсем де тартып алар едім. Аллаһтың ісіне қайран қылар шамам жоқ. Әттең, әттең...

– Хан ием, бөтен ойым менде жоқ, жақсылығыңды халқың ұмытпас. Тірлігінде есіміңе шаң жуытпас. Жұртыңның биік тауы едің, сүйенісіп күн көрді ел. Үмітін әсте үзбедің, жетім-жесірді жарылқадың, көзінің жасын көрсетпей. Болмысыңнан кемдігің жоқ ер едің, мерейі едің көптің де! Бір-біріңмен тілектес боп жүргендер де ұрпағыңның жоқтығына аяр көзбен қарайды. Соны сезіп қорланам. Қайратың қайтса, бағың тайса жаныңда жүргендердің өзі: «Мақсатсыз өмір сүргендей болдың ба?» – деп бетіңе басудан тайынбас. Жас баланы көргенде босайды көңілім қайтейін? Ескендірді мысалдап айтқаным, ойлансын дедім хан иеме, – деген әйел сөзін ұғынып, мойындады. Хан мұңданса да Ордасына кетті. Әйелі күміс кебісін киіп соңынан көз тастады. Алтын таяғын сүйеніш етіп кеткен хан не ойлап барады. Мұң-шері қозғалды...

Орда күзетшісіне мойынын бұрған Тана:

– Билерді түгел шақыр? – деп әмір етті. Билер жиналды. Ойлары әр түрлі. Хан ноғайлының байтақ елінің болашақ тағдырына сыпа басы жауапты еместігін айтты да:

– Бесікте белім бүгіліп еді, періштелер жүзіме үңіліп еді. Түн ұйқысын төрт бөлген анам жұлдызым деп жұлынын босатып, жүрегі езіліп еді. Ұл туғаным мақтанам деп шаршап барып көз іліп еді. Бәріңді де аналарың солай әлпештеді, – деп билерге сынай көз тастады.

– Жауға кегің кеткен жоқ, хан ием.

– Елің аман, жұртың тыныш. Ел қорғайтын ерлерің алды тыныс.

– Кейін кім болады? – деді Тана ойын жұмбақтап. – Қырықтың шықтым қырқасына, соңыма қараймын жалтақтап. Жақсы-жаманды көрдім, мұңсыз пенде жоқ... Ата мұраны ойласа кім мұнаймайды?.. Халқымның алдында кішімін, орынтақта ханмын. Уақыты келгенде кетеміз, ертең не боларын білмей таңмын. Мен де өздеріндей ет пен сүйектен жаралған жанмын...

– Хан сөзіңнің төркіні «Әрбір мақұлықтың да баласы бар, сол үшін қажет болса жанын пида етеді» дегенін түсініңдер, – деді бас биі.

– Күміс би, дұрыс айтасың. Неше асыл патшалар бала көрмей зарлаумен жүріп, Аллаһтан бала тілеп әулие басына барып түнеген. Баба

Түкті Шашты Әзіз артық туған пір бар-ды. Аңшыбай ханның жұртында осыдан үш күншілік жер, – деді.

Тана батыр билер сөзін мақұлдап жаяулап жүріп әулие басына барғанды. Жанына үш серікті ерітіп алған-ды. Аллаһқа сыйынып, әулиге Құран бағыштады. Содан тәтті ұйқыға берілді, таң бозарып атқанда Баба Түкті Шашты Әзіз аян берді. «Тұр еліңе қайт, ұлың болады. Есімін Нәрік қой. Батыр болар, хан болар, таланынан көреді!» – дегенді құлағымен естіп, әулиенің бейнесін көргендей қуанғаннан кең далада өкпесі өшкенше жүгірген екен. Ұлы болады, қару-жарағын асынып өзі жоқта қарттар мен балаларды қырып кеткен Қызылбас ханының басын алады. Сарбаздарын бұл жорыққа қинамайды, өзі-ақ жауын жайпайды. Қантөгістік емес, жекпе-жекке шақырады. Көз ашуы емес, кек ашуын ұлы дүниеге келгенше қайтарады. (Бәлкім Украин жеріндегі Танаис өзені Тана батырдың есіміне қатысы бар ма? Тана-ис грек сөзінің жалғауы емес пе?) Көзсіз ерлік талай халықты түрлі кесапаттан құтқарған да болар. Тана батыр жайлы аңыздарда Әмет батыр, Алау батыр, Нәрік батыр дейсің бе, бәрі де тегіне ұқсайды... Арада мұншама жылдар, ғасырлар өтті. Қаншама жеті аталар аталып кетті. Бірақ батыр қазақ мүлгіген жоқ, елін, жерін қорғай білді. Жатқа салдырған Тана қаласы Азов теңізінің жағасында мызғыр емес. Бөліске түскен мүлік қалды... Әйтеуір, Тана есімі ұлт қажетіне жарай ма?.. Әңгіме онда емес...

* * *

Сол Танадан тараған ұрпақ не күйде? Патша заманында қазақ жерін отарлау мақсатында жүздеген рулардың есебін шығарып, көп рулы елді азғырып, аз рулы әлсіздерді езіп-жаншуды ойластырды. 1891 жылғы есепте Тана руында 25 мың адам екен. Адай 80-90 мыңға жетіпті (*Памятная книжка Астарханский губернии на 1891 год. СПб., 1904. – Тетрадь 2. – с.42-43*). Басқа рулар да осы деңгейде. Ресей империясының 1897 жылғы адам санағында қазақтар саны 3,4 миллион деп көрсетілгені және бар. Ал 1947 жылғы (*стат. Л.41 об.*) есепте Тана – 6 405 адам ғана. Ең көп адай – 7 515 адам (*СМ. ЦГА. РК. Ф. 78. Оп 2. Д. 8.Л.41. об*). Ұрпақтың өсуі орнына құлдырап кетуі 1921 жылы басталған аштық қырғыны емес деп кім таласады? Батырлықтың, ұлылықтың тұқымын құртып тектілікті жоюдың құпия қастандығы емес деп кім таласады? Сонау бірінші ғасырда өркен жайған кердері мемлекеті, Азов теңізіне дейін барып қала салған Тана батырдың және әлемге мәшһүр болған қазақтың көптеген батырлары, шешендері, ақындарының тұқымын жуадай солдырған Кеңес заманындағы солақай саясаттың қырсығының жұмбағы жетерлік. Жатқа табанын тигізбеген, дүлейге кеудесін бастырмаған, өзгеге өзі барып ұрынбаған,

ұрынғанын оңдырмаған бабалар рухы жүдеушіліктен арылды ма? Арылған жоқ, кесапат ұлттың тазалық кескін-келбетін жүдетті. Қазақ қысылғанда қызын сатса да жерін сатпай мықтылығын танытып байтақ даланы бүгінге жеткізгенге шүкір дейсің. Аштық қырғыны ұрпақ сапасының тамырынан қырқып құл бол десең құл болуға, жын бол десе жын болуға, кесер кеңірдек үшін, тірі қалуы үшін көжеге сатылды. Орынтақтағыға жағынды, табынды, кеңесшілдің туын көтеріп жалбарынды, үрей алдында дірдең қағып, әлсіз, сатқын, жағымпаз, өзімшіл, есалаң, ішмерез, тексізді көбейтіп кетті. Кейде арғы аталарымыз батыр, шешен, ақын еді деп айтуға есалаңды көргенде ұялып қаламыз. Бесік тәрбиесі өзгерді. Қаладағы Қияқбай да емес, ауылдағы Сияқбай да емес, әрі-сәрілер жаңа ғасырға талтандап жетті, ақшам бар қалтамда деген мәздік пайда болды. Батырлардың соңғы буыны Рақымжан, Талғат, Бауыржан, Әлия, Мәншүктер болғаны ма? Олар бабалар ту тіккен жерде өзінің басын имейтіндігін әлемге танытып Екінші дүниежүзілік соғыста: «Мен Қазақпын!» – дей білді. Ал кейбіріміз бүгінде отарлық езгіден әлсіреп, шырт етіп үзілетін шірік жіптей боп бара жатқанымызды түсінбей, жаны күйіп күрсінбей, не қазақша, не орысша ойлай алмайтын күй кешіп жатырмыз... Қазақ тілінің уызына жарымағандар қыпшақ тілінің XIII ғасырдағы ескерткіші Куманикусте «сері» (шері) әскер мағынасында қолданғандығын ұғады ма екен? Тарихты түгендеудің аса жауапты, өте-мөте қиындығы-ай...

Табыл Құлыяс, жазушы, ҚР еңбек сіңірген қайраткері